BARKAMOL YOSHLAR TARBIYASIDA GENDER MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI: SHAXS RIVOJLANISHI VA IJTIMOIY MOSLASHUV

Dadaboeva D.A.,
Guliston davlat pedagogika instituti magistri
E-mail: daddabaeva86@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis O‘zbekiston yoshlarining barkamol rivojlanishida gender munosabatlarining psixologik jihatlarini o‘rganadi. IMRAD metodologiyasi asosida gender o‘ziga xosligining shakllanishi, gender stereotiplarining shaxs kamolotiga, o‘z-o‘zini baholashga va ijtimoiy moslashuvga ta’siri tahlil qilinadi. Mavzuga oid psixologik tadqiqotlar va psixodiagnostik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Yoshlar orasidagi gender tengsizlikning psixologik oqibatlari va ularni bartaraf etishning psixologik mexanizmlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: gender psixologiyasi, barkamol avlod, gender o‘ziga xosligi, gender stereotiplari, shaxs rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv, psixodiagnostika, O‘zbekiston, yoshlar psixologiyasi.

Аннотация: В диссертации рассматриваются психологические аспекты гендерных отношений в гармоничном развитии узбекской молодежи. На основе методологии IMRAD анализируется формирование гендерной идентичности и влияние гендерных стереотипов на личностное развитие, самооценку и социальную адаптацию. Будут рассмотрены психологические исследования и психодиагностические подходы, связанные с данной темой. Обсуждаются психологические последствия гендерного неравенства среди молодежи и психологические механизмы их преодоления.

Ключевые слова: гендерная психология, гармоничное поколение, гендерная идентичность, гендерные стереотипы, развитие личности, социальная адаптация, психодиагностика, Узбекистан, молодежная психология.

Annotation: This thesis studies the psychological aspects of gender relations in the harmonious development of Uzbek youth. Based on the IMRAD methodology, the formation of gender identity, the influence of gender stereotypes on personality development, self-esteem and social adaptation are analyzed. Psychological research and psychodiagnostic approaches on the topic are considered. The psychological consequences of gender inequality among young people and psychological mechanisms for their elimination are discussed.

Key words: gender psychology, harmonious generation, gender identity, gender stereotypes, personality development, social adaptation, psychodiagnostics, Uzbekistan, youth psychology.

O‘zbekistonda "barkamol avlod"ni tarbiyalash g’oyasi mustaqillik yillaridan buyon milliy rivojlanishning asosiy tamoyillaridan biri sifatida ilgari surilmoqda.

O‘zbekiston jamiyatida, boshqa ko‘plab jamiyatlar singari, muayyan gender stereotiplari va an’anaviy gender rollari mavjud. Bu stereotiplar yoshlarning, ayniqsa qizlarning, shaxs sifatida rivojlanishiga, o‘zlarining haqiqiy qiziqish va qobiliyatlarini anglashiga va ro‘yobga chiqarishiga, ta’lim yo‘nalishi va kasb tanlashiga, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga jiddiy psixologik to‘siq bo‘lishi mumkin. Gender tengsizligi, erta turmush qurish kabi holatlar yoshlarning ruhiy salomatligiga, xususan, depressiv holatlarning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi haqida tadqiqotlar mavjud. Garchi O‘zbekistonda gender tenglik siyosati olib borilayotgan bo‘lsa-da, gender munosabatlarining psixologik jihatlari, ularning barkamol avlod tarbiyasiga ta’siri etarlicha o‘rganilmagan. "Barkamol avlod" g’oyasining o‘zi ham, agar u an’anaviy gender rollarini bilvosita qo‘llab-quvvatlasa, yoshlarga ideallashtirilgan (va genderlashgan) muvaffaqiyat va xulq-atvor

me’yorlariga moslashish uchun psixologik bosim o‘tkazishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida, haqiqiy o‘zlikni anglashga va turli xil gender ifodalarini qabul qilishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda barkamol yoshlar tarbiyasida gender munosabatlarining asosiy psixologik xususiyatlarini (gender o‘ziga xosligining shakllanishi, stereotiplarning shaxs rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvga ta’siri) tahlil qilish, mavzuga oid psixodiagnostik yondashuvlarni ko‘rib chiqish va yoshlarni psixologik qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Mazkur tezis gender psixologiyasi sohasidagi nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, unda O‘zbekiston va xalqaro miqyosdagi ilmiy adabiyotlar, psixologik tadqiqotlar natijalari va psixodiagnostik metodikalarga oid manbalar o‘rganildi va sintez qilindi. Tadqiqot quyidagi manbalar va yondashuvlarga tayandi:

Psixodiagnostikaga oid manbalar: Psixodiagnostika va psixologik korrektsiyaga oid adabiyotlar gender bilan bog’liq psixologik xususiyatlarni o‘rganish metodlari haqida umumiy tasavvur hosil qilish uchun o‘rganildi. Gender ustanovkalari, stereotiplar, o‘z-o‘zini baholash, ijtimoiy intellekt kabi holatlarni o‘lchashda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan metodikalar (so‘rovnomalar, shkalalar, proektiv testlar) haqidagi ma’lumotlar xalqaro adabiyotlardan olindi.

Tahlil asosan quyidagi psixologik jihatlarga qaratildi: gender o‘ziga xosligining shakllanish bosqichlari va unga ta’sir etuvchi omillar; gender stereotiplarining kognitiv (bilishga oid) va affektiv (hissiy) komponentlari; stereotiplarning shaxs motivatsiyasi, qadriyatlari, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va xulq-atvoriga ta’siri; gender tengsizligining psixologik oqibatlari (masalan, o‘rganilgan ojizlik, past o‘z-o‘zini baholash, stress, ruhiy zo‘riqish); yoshlarning ijtimoiy moslashuvidagi gender farqlari va buning sabablari.

Psixodiagnostik testlar borasida shuni ta’kidlash lozimki, mavjud adabiyotlarda gender ustanovkalari, stereotiplar yoki ular bilan bog’liq psixologik xususiyatlarni o‘lchash uchun turli xil metodikalar (masalan, so‘rovnomalar, munosabat shkalalari, implitsit assotsiatsiya testlari) tavsiflangan. Biroq, O‘zbekiston sharoitida madaniy jihatdan moslashtirilgan va validligi (ishonchliligi) tasdiqlangan maxsus psixodiagnostik vositalarning etishmasligi jiddiy muammo hisoblanadi.

Barkamol yoshlar tarbiyasida gender munosabatlarining psixologik xususiyatlariga oid tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko‘rsatdi:

- **Gender o‘ziga xosligi va stereotiplarning shakllanishi:** Oila gender stereotiplarini shakllantirish va avloddan-avlodga uzatishda birlamchi va eng kuchli institut sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon bola tug’ilmasidanoq boshlanadi: jinsiga qarab xona bezatiladi, o‘yinchoqlar tanlanadi (qizlarga ko‘proq boshqalar bilan muloqotga yo‘naltirilgan – qo‘g’irchoqlar, idish-tovoqlar; o‘g’il bolalarga esa harakat va bilish faolligini rivojlantiruvchi – mashinalar, konstruktorlar). Ota-onalar farzandlarini tarbiyalashda, ayniqsa ularni oilaviy hayotga tayyorlashda, jinsga qarab turlicha yondashuvlarni qo‘llaydilar.
- Ta’lim tizimi ham, o‘quv materiallaridagi yashirin yoki ochiq genderlashgan xabarlar orqali, bu stereotiplarni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Gender stereotiplari, bir tomondan, shaxsning jamiyatga moslashishiga, ijtimoiy rollarni tezroq o‘zlashtirishiga yordam bersa , ikkinchi tomondan, uning

individualligini, ichki potentsialini cheklaydi, noto‘g’ri umumlashmalarga olib keladi va shaxsning keyingi rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston sharoitida erkaklar ko‘proq kasbiy yutuqlari, ayollar esa oilaviy mavqei (turmushga chiqqanligi, farzandlari borligi) orqali baholanish tendentsiyasi mavjudligi ham bu stereotiplarning kuchli ekanligidan dalolat beradi.

- **Gender munosabatlarining shaxs rivojlanishiga ta’siri:** Jamiyatdagi gender tengsizligi va qotib qolgan stereotiplar yoshlarning psixologik rivojlanishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, qizlarning ta’lim olish imkoniyatlari cheklanishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchining pasayishi va kelajakdagi iqtisodiy faollikdan chetda qolishi kabi salbiy oqibatlar kuzatiladi. Erta turmush qurish amaliyoti qizlarning nafaqat ta’lim olish, balki shaxs sifatida kamol topish imkoniyatlarini ham keskin cheklaydi. Boshqa tomondan, gender sezgirlikni rivojlantirish, ya’ni o‘zining va boshqalarning jinsiga oid xususiyatlarini to‘g’ri qabul qilish va hurmat qilish, shaxsning ijtimoiy intellektini, o‘z-o‘zini anglashini va boshqalar bilan samarali munosabat o‘rnatish qobiliyatini oshirishi mumkin.
- **Ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlardagi gender farqlari:** Yoshlar orasidagi iqtisodiy faollik va bandlik ko‘rsatkichlari gender tengsizligining psixologik omillarini yaqqol namoyon etadi.

1-**jadval: O‘zbekiston Yoshlari (15-30 yosh) Orasida Iqtisodiy Faollik va Gender Tafovutlari (2020-2023 yy. ma’lumotlari asosida)**

Ko‘rsatkich	**Jins**	**2020 y. (%)**	**2021 y. (%)**	**2023 y. (%)**	**Manbalar**
Ishchi kuchi ishtiroki darajasi (15Q yosh)	Ayollar	44.8	-	39.6	[25]
	Erkaklar	-	-	72.5	[25]
Ishsizlik darajasi (15-24 yosh)	Ayollar	-	15.5*	-	[26]
	Erkaklar	-	10.0*	-	[26]
NEET (Band bo‘lmagan, ta’lim yoki kasb o‘rganmayotgan yoshlar, 19-30 yosh)	Ayollar	74.0**	42.0*	-	[23] (Ko‘rsatkichlar turli tadqiqotlarda farqlanishi mumkin, yosh guruhlari ham turlicha)
	Erkaklar	24.8**	8.8*	-	[23]

NorasmiyG’Himoyalanmagan bandlik (jami bandlar ichida)	Ayollar	-	-	22.0	[25]
	Erkaklar	-	-	39.9	[25]
O‘rtacha ish haqidagi farq (erkaklar ish haqiga nisbatan ayollarniki pastroq, %)	Ayollar	-	34.0*	-	[26]
Moliyaviy hisob raqamiga egalik (15Q yosh)	Ayollar	-	38.8	-	[25]
	Erkaklar	-	50.2	-	[25]

Jadvaldagi ma’lumotlar, ayniqsa NEET ko‘rsatkichidagi keskin farq , gender me’yorlarining psixologik va ijtimoiy oqibatlarini ko‘rsatadi. Qizlarning ta’limning quyi bosqichlarida yaxshi natijalarga erishishiga qaramay, ta’limdan keyingi hayotga o‘tishda ularning iqtisodiy faollikdan chetda qolish ehtimoli o‘g’il bolalarga nisbatan ancha yuqori. Bu holat faqat ta’lim sifati yoki imkoniyatlar etishmasligi bilan emas, balki maktabni tugatgandan so‘ng kuchayadigan ijtimoiy bosimlar (turmushga chiqish), uy-ro‘zg’or mas’uliyati va ehtimol, mehnat bozoridagi imkoniyatlar haqidagi past tasavvurlar yoki o‘ziga ishonchsizlik kabi psixologik omillar bilan bog’liqdir.

Yosh ayollarning yuqori NEET ko‘rsatkichlari va ularning oiladagi asosiy rolini farzand tarbiyasi va uy ishlarida ko‘rishi o‘rtasidagi bog’liqlik shuni ko‘rsatadiki, bu holat jamiyat kutilmalariga moslashishning psixologik mexanizmi bo‘lishi mumkin. Ayollar o‘zlarining ta’lim orqali erishgan salohiyatlarini an’anaviy rollarga bo‘ysundirish orqali ichki ziddiyatni (kognitiv dissonansni) kamaytirishga urinishlari mumkin.

Tadqiqot natijalarining psixologik talqini shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda mavjud gender stereotiplari va munosabatlari yoshlarning psixologik rivojlanishining deyarli barcha jabhalariga – o‘zlikni anglashdan tortib, motivatsiya, o‘z-o‘zini baholash, hayotiy maqsadlarni belgilash va ijtimoiy moslashuvgacha – chuqur ta’sir ko‘rsatadi.[14] Iqtisodiy faollikdagi gender tafovutlari (2-jadval) shunchaki iqtisodiy muammo emas, balki jamiyatda chuqur ildiz otgan psixologik ustanovkalar va ijtimoiy me’yorlarning natijasidir.

Barkamol avlodni tarbiyalash nuqtai nazaridan, gender tengsizligi va qotib qolgan stereotiplar barkamol shaxsning asosiy sifatlari – mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, faollik, o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish [5] kabilarga zid keladi. Yoshlarda teng huquqlilik, o‘zaro hurmat va bag’rikenglikka asoslangan psixologik jihatdan sog’lom munosabatlarni shakllantirish barkamol avlod tarbiyasining muhim shartidir. Busiz, jamiyat o‘z a’zolarining yarmining salohiyatidan to‘liq foydalana olmaydi, bu esa umumiy taraqqiyotga to‘sqinlik qiladi.

1. **Psixologik xizmatni kuchaytirish:** Maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar uchun gender psixologiyasi, gender-sezgir maslahat berish, zo‘ravonlik qurbonlari bilan ishlash bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslari va treninglar tashkil etish.
2. **Ma’rifiy ishlarni kengaytirish:** Yoshlar va ularning ota-onalari uchun gender stereotiplarining psixologik ta’siri, o‘smirlik davridagi gender o‘ziga xosligining shakllanishi, sog’lom oilaviy munosabatlar qurish mavzularida ilmiy-ommabop materiallar, bukletlar, videoroliklar tayyorlash va tarqatish.
3. **Psixodiagnostik bazani rivojlantirish:** O‘zbekistonning ijtimoiy-madaniy sharoitiga moslashtirilgan, gender ustanovkalari, o‘z-o‘zini baholash, ijtimoiy moslashuv, gender stereotiplariga moyillik kabilarni baholovchi ishonchli va valid psixodiagnostik metodikalarni ishlab chiqish yoki xalqaro metodikalarni sifatli adaptatsiya qilish.
4. **Ilmiy tadqiqotlarni rag’batlantirish:** O‘zbekistonda gender psixologiyasi sohasida, xususan, turli yosh guruhlarida gender o‘ziga xosligining shakllanishi, stereotiplarning ta’siri, gender tengsizligining psixologik oqibatlari va psixologik interventsiyalar samaradorligini o‘rganishga qaratilgan fundamental va amaliy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avlaev O.U. Sotsial intellekt – shaxs kamolotini ta'minlashning psixologik determinanti: Monografiya. – Toshkent: “Fan ziyosi” nashriyoti, 2022. – 159 b.
2. Dadaboyeva D. A. Pedagogical and psychological characteristics of gender relations in the upbringing of a harmoniously developed generation G’G’ American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2025. – Vol. 38. – P. 203–209.
3. Gender Discrimination in Hiring: Evidence from an Audit Experiment in Uzbekistan G’ World Bank Group. – Washington, D.C., 2022. – 38 p. – (Policy Research Working Paper; № 10088).
4. Khamdamova F., Saydivalieva Kh., Rakhimova M., Sufieva D. Gender statistikasi: Amaliy qo‘llanma. – Toshkent: Baktria press, 2023.